

JUBILEJI

Prof.dr. Tone Ferenc – sedemdesetletnik

Čeprav imamo zgodovinarji do kategorije časa prav poseben in včasih vzvišen odnos, je kljub vsemu tudi za nas njegova glavna mera človeško življenje in njegov hiter tek. Zato ne moremo zanikati vtisa, da je bilo »šele včeraj«, ko smo v našem časopisu prebirali naklonjene besede dr. Miroslava Stiplovska ob šestdesetletnici dr. Ferenca. Ena osrednjih osebnosti sodobnega slovenskega zgodovinarstva, znanstveni svetnik in univerzitetni profesor dr. Tone Ferenc pa konec leta 1997 že praznuje sedemdesetletnico. Res je, zaradi bioloških zakonov našega življenja naj bi to bila že kar visoka obletnica, toda hkrati lahko vsi, ki jubilanta dobro poznajo, potrdijo, da kot zgodovinar in moder človek dobro ve, kako odvzeti oziroma otopiti življenju manj lepe dimenzije: z vztrajnim, trdim in predvsem ustvarjalnim delom, ki pomlajuje in osrečuje tako njega samega kot tudi njegovo okolico.

Dr. Ferenc izhaja iz Prlekije, rodil se je namreč v Veržeju 6. decembra 1927 kmečkim staršem; mati je bila sestra skladatelja Slavka Osterca. Šolanje na nižji gimnaziji je zaradi nacistične okupacije prekinil in je vojna leta prebil doma ob kmečkih opravilih. Zaradi tedanjih razmer pa mu po končani vojni ni bilo dano takoj nadaljevati šolanja, saj je moral najprej v vojsko, v enoto KNOJ, kjer je opravil tudi podčastniško šolo. Šele po dveh letih je lahko dal duška svoji ukaželjnosti, saj je na mah napravil privatni izpit za dva razreda gimnazije in malo maturo ter nato nadaljeval redno šolanje na višji gimnaziji v Murski Soboti; tam je maturiral 1951. Že v

gimnazijskih letih pa je pokazal neumorno delovno energijo, saj je bil ves čas voditelj v takratnih mladinskih organizacijah, npr. sekretar aktiva SKOJ in predsednik aktiva Ljudske mladine Slovenije v Veržeju, predsednik aktiva LMS in sekretar osnovne organizacije KPS na gimnaziji, bil je stalni udeleženec mladinskih delovnih akcij, komandant delovne brigade »Štefana Kovača« itd.; vse to ob stalnih odličnih učnih uspehih.

Po maturi se je odločil za študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Tudi med univerzitetnim študijem je bil politično aktiven, med drugim v Združenju Zveze študentov Jugoslavije. Kot mnogim drugim v slovenski »študentski zgodovini« tudi našemu jubilarantu v materialnem pogledu ni bilo vse z rožicami posuto, zato se je začasno zaposlil kot arhivarski pomočnik v ljubljanski izpostavi Vojnozgodovinskega inštituta JLA pri redakciji *Zbornika dokumentov in podatkov o NOV Slovenije* (del VI). Tam se je srečal z resnim praktičnim delom in uporabo arhivskih dokumentov, kar mu je bilo »usojeno« še vsa naslednja desetletja. Diplomiral je 1956 ter za diplomsko nalogo prejel tudi študentsko Prešernovo nagrado.

Kot arhivar (arhivist) se je zaposlil v takratnem Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani; 1958 je napravil arhivistični strokovni izpit in naslednje leto kot arhivist prešel v novoustanovljeni Inštitut za zgodovino delavskega gibanja. Že takoj spočetka se je posvetil tudi znanstveno-raziskovalnemu delu, objavil je nekaj vidnih razprav in 1960 ga je svet inštituta izvolil za znanstvenega sodelavca. Tako se je dokončno odločil za proučevanje zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem. Čeprav je, kot vidimo, svojo kariero pričel z arhivskim delom, pa je sam prav to kasneje označil za srečo. Seznanil se je namreč z važnimi kategorijami arhivskih virov, spoznaval strukturo ustanov – ustvarjalcev gradiva in ker mu energije in časa, prebitega v arhivih, nikdar ni bilo žal, je sčasoma postal izreden poznavalec arhivskih virov, tako v domačih kot zatem tudi v tujih arhivih.

Na inštitutu je kmalu postal tudi vodja raziskovalnega oddelka za zgodovino NOB (temeljne organizacijske enote II. zgodovinskega oddelka). Inštitut pa je bil tedaj dokaj raznorodna družčina in resno znanstveno delo ter disciplina kot glavna deviza mladega znanstvenika nista zmeraj naletela na ustrezno sozvočje. Leta 1965 je tako zapustil inštitut ter se vrnil v tedaj že odcepljeni in preimenovani Muzej ljudske revolucije, kjer je opravljal zelo važno delo dokumentalista, posebej pri urejanju in dokumentiranju fotografskih dokumentov. Že pred tem je pripravil doktorsko disertacijo, ki jo je 20. marca 1965 pod naslovom *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945* zelo uspešno zagovarjal na univerzi v Beogradu; 1968 je izšla v knjigi, kasneje še v prevodu v Beogradu.

Znanstvena kvalifikacija ter izredna delavnost sta dr. Ferencu omogočili hitro napredovanje v strokovni, znanstveni in tudi pedagoški sferi. Po vrnitvi na Inštitut za zgodovino delavskega gibanja (1968) je bil 1969 izvoljen za arhivskega svetovalca, 1971 za višjega znanstvenega sodelavca, 1974 za višjega arhivista ter 1976 za znanstvenega in tudi arhivskega svetnika. Na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete je začel 1975 sodelovati kot konzultant za zgodovino NOB pri študiju tretje stopnje; po obdobju občasnih predavanj pa je bil 1981 izvoljen za rednega profesorja za zgodovino 2. svetovne vojne in narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji in to odgovorno delo vzgoje študentov zgodovine opravljal do 1995. Ob tem se ni branil važnih zadolžitev na matičnem inštitutu kot tudi v strokovnih društvih, čeprav to večkrat niso bila posebej hvaležna opravila. Bil je vodja inštitutskega arhiva, vodja znanstveno-raziskovalne enote, večkrat predsednik sveta in upravnega odbora. 1971–1975 je bil ravnatelj inštituta ter je odločilno pripomogel k dvigu njegovega ugleda, s tem pa tudi njegovih sodelavcev. Zmeraj je vztrajal na znanstvenih dosežkih ter podiplomskem študiju kot odločujočih merilih pri napredovanju inštitutskih raziskovalcev. Bil je tudi predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo ter predsednik jugoslovanskega komiteja in član biroja mednarodnega komiteja za zgodovino 2. svetovne vojne.

Po 40 letih raziskovanja in pisanja je njegova bibliografija občudovanja vredna: skoraj 700 enot, od tega čez 20 knjig in prek 150 izvirnih razprav! Čas in državne blagajne niso bile naklonjene širokopoteznim raziskovalnim ekspedicijam v tuje arhive, toda dr. Ferenc je kljub vsemu našel čas in (tudi lastna) sredstva za delo v arhivih v Rimu, Londonu, Washingtonu ter

nemških arhivskih ustanovah. Težišče njegovih raziskav je na okupacijskih sistemih, na različnih vidikih odporniškega gibanja in na vojaških operacijah na slovenskih tleh. Znotraj teh globalnih tem, ki jih je predstavil tudi na mnogih mednarodnih konferencah, je na podlagi bogatega arhivskega gradiva domačega in tujega izvora obdelal mnoge pojave, procese in dogodke na lokalni, nacionalni kot tudi na mednarodni ravni. Omenimo samo teme kot so izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno, akcije organizacije TIGR, sklepne vojaške operacije na Slovenskem 1945, ljudska oblast, dogodki jeseni 1943, kolaboracija, žrtve vojne itd. Sicer Štajerc pa pri obravnavah medvojnih dogodkov in procesov ni zanemarjal problematike v drugih slovenskih pokrajinah, pri čemer se je še posebej posvetil poglavitnim značilnostim okupacijske politike in partizanskega gibanja na Primorskem. Zato je bil (sicer z zamudo) uvrščen tudi v *Primorski slovenski biografski leksikon*. Rad se je odzival tudi vabilom za sodelovanje pri lokalnih oziroma občinskih zbornikih.

Zelo odmevno, konstruktivno in kot dokaz visoke ravni slovenskega zgodovinopisja je bilo njegovo sodelovanje – izvedensko pričanje na znanem procesu proti esesovskim krvnikom v tržaški Rižarni leta 1976. Izkazal se je kot pisec scenarijev za šolske in televizijske dokumentarne filme, kot pisec katalogov in avtor razstav; posebej gre omeniti ono v Muzeju slovenskih izgnancev v Brestanici. Zlasti velja še podčrtati, da je med prvimi slovenskimi zgodovinarji spoznal in izpostavil pomembnost gospodarstva oziroma prehrane tudi v vojnih razmerah, kot tudi potrebo po prikazu temnih plati vojne oziroma človeške narave; te se kažejo v zločinih vseh vpletenih strani. O tej problematiki je že napisal in objavil nekaj temeljnih razprav. Kot že omenjeno, je sodeloval na številnih mednarodnih znanstvenih konferencah in srečanjih, kjer je sogovornike presenečal s svojim znanjem, tako z vidika predstavitve slovenske problematike med drugo svetovno vojno kot tudi z vidika primerjav položaja slovenskega in drugih evropskih okupiranih narodov. Tako si je pridobil številne strokovne sodelavce in prijatelje in je gotovo ta trenutek najbolj znan slovenski zgodovinar v Italiji, na Poljskem in verjetno tudi drugod.

Na marsikaterem področju je oral ledino, kot prvi načenjal posamezne probleme, zbiral o njih gradivo ter objavljajl prve izsledke. Nikdar ni hitel v posiljene in širokopotezne sinteze, zavedajoč se, da se hiša gradi od temeljev navzgor. Za zgodovinopisje naj bi to pomenilo, da je treba za določeno temo, dogodek, proces ali problem najprej zbrati vse razpoložljive vire, rekonstruirati njegovo materialno, faktografsko podobo in šele nato se lahko v skladu z globalnim razumevanjem in poznavanjem vseh okoliščin ter človeške zgodovine sploh pristopi k »višjim« stopnjam historiografske obdelave. Takemu logičnemu stališču se dr. Ferenc ni hotel odpovedati ter je tako včasih tvegajl očitek pozitivizma, posebej tedaj, ko so bili v modi drugačni -izmi. Kljub temu se ni izmikajl izrekanju tudi celovitih ali sintetičnih sodb in ocen, posebej ob priliki raznih okroglih miz, intervjujev in diskusij. Zmeraj je npr. tudi vztrajajl na temeljnem pozitivnem vrednotenju slovenskega odporništva in partizanskega gibanja. Nasprotna mnenja, če so bila izrečena kulturno in strokovno podprta, je jemajl na znanje ter jih v določeni meri tudi upoštevajl.

Njegovih številnih del seveda ni mogoče naštetijl, navedimo zato samo najpomembnejše knjige, za katere je povečini značilna tudi izjemna obsežnost. Najprej gre omeniti tri knjige iz serije *Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945*, ki so izšle v letih 1985, 1987 in 1991. Že 1967 je izšla njegova izjemna monografija *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Nekoliko izven glavnega toka njegovih raziskovanj, čemur so botrovale bogate najdbe v nemških arhivih, izzveni zelo zanimiva knjiga *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940* iz leta 1971. Za prikaz primorskega osvobodilnega gibanja je temeljnega pomena, tudi zaradi uporabe dotedaj neznanih italijanskih dokumentov, knjiga *Primorska pred vseljidsko vstajo 1943. Južnoprimorski odred in Gregorčičeva brigada*, ki je izšla leta 1983. Od temeljnih razprav v zadnjem desetletju omenimo npr. *Landwirtschaft und Ernährung in Slowenien (1941–1945)*, ki je izšla v strokovni reviji na Dunaju 1989 ter še *Die Kollaboration in Slowenien. Grundlagen, soziale Träger, Konzepte und Wirkungen* v obsežnem zborniku »Okkupation und Kollaboration (1938–1945)«, Berlin – Heidelberg 1994. Ob tem gre dodati, da se je dr. Ferenc rade volje odzival tudi na t.i. družbene potrebe, čeprav s primerno dozo zdravega nezaupanja. V ta sklop gre kot najnovejšijl primer omeniti njegovo odločilno sodelovanje pri pripravi sicer drobne »modre«

knjige *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955. Znanstveno poročilo* za potrebe Državnega zbora Republike Slovenije. Skoraj odveč pa je omeniti, da ima dr. Ferenc tudi zdaj v delu več raziskav, od katerih bo monografija o koncu druge svetovne vojne na slovenskih tleh gotovo eden izmed vrhuncev njegove znanstveno-raziskovalne poti. Poleg tega zbira gradivo še za predstavitev usode slovenskih protipartizanskih vojnih ujetnikov, tako tistih v jeseni 1943 kot onih iz maja in junija 1945.

Arhivskih dokumentov pa ni samo uporabljal, temveč jih je tudi objavljal ter s tem obveščal javnost o njihovem obstoju, predvsem pa je s tem slovenskemu zgodovinopisju na marsikaterem področju olajšal nadaljnje raziskovanje. Rubrike »Dokumentacija« v strokovnih revijah skoraj nikdar niso ostale brez njegovih prispevkov, pri čemer je večkrat »vskočil« z objavo dokumentov, ki so vnesli realna dejstva v sicer včasih že sprevržene javne polemike. Zelo vidno je bilo njegovo sodelovanje pri izdajanju različnih tematskih zbirk virov, npr. pri zbranih delih Josipa Broza Tita, Borisa Kidriča, predvsem pa pri pripravi *Zbranih del Edvarda Kardelja* za vojna leta. Knjige dokumentov so pripravljene za objavo, a žal niso našle ustreznega založnika. Brez aluzije na Kardelja naj ob tej priliki navedemo jubilatno mnenje, da je tudi za objavo zbranih del Adolfa Hitlerja, seveda za znanstveno izdajo. Za slovenske zgodovinarje druge svetovne vojne pa sta neprecenljive vrednosti zbirki nemških in italijanskih dokumentov o okupaciji Slovenije, ki ju je v celoti pripravil za tisk dr. Ferenc sam. Kdo bi si mislil, da bosta z leti pridobili na uporabnosti oziroma na politični aktualnosti, seveda v resnem pomenu besede! Najprej gre za *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945*, Maribor 1980 ter *Fašisti brez krinke*, Ljubljana 1987. Slednja je 1994 izšla v prevodu tudi v italijanskem Vidmu pod naslovom *La provincia 'italiana' di Lubiana. Documenti 1941–1942*. Od številnih drugih zadolžitev naj omenimo le še to, da dr. Ferenc že poldrugo desetletje kot urednik strokovnega področja zgodovine 1941–1945 ter kot pisec številnih in obširnih temeljnih gesel opravlja izredno delo pri *Enciklopediji Slovenije*.

Temeljni vtis »uporabnika« in bralca besedil dr. Ferenca ostaja slejkoprej občudovanje nad sposobnostjo obvladovanja tako ogromnih količin zbranega gradiva. Sistematičnost razvrščanja in pravi občutek za notranje logične vzročne povezave pri kompleksnih dogajanjih okupacije, odporniškega gibanja in državljanske vojne sta pri tem očitna. V veliko pomoč mu je naravni dar – izreden spomin, ki si ga drugi zgodovinarji lahko le želimo. Toda, ali ni dober spomin v veliki meri tudi rezultat stalne naporne »vadbe spomina« in samodiscipline? Pri takih količinah dokumentov in različnih virov, s katerimi se spopada zgodovinar moderne dobe, se le-ta nujno znajde tudi pred dilemo izbiranja pomembnega od manj pomembnega, med pravim in nepravim, pred dilemo, kaj upoštevati in objaviti ter kaj »zamolčati«. Tu pride do izraza tudi etična plat zgodovinarjevega dela in ocenimo lahko, da se pri tem nima dr. Ferenc prav ničesar sramovati.

Za svoje delo je prejel precej nagrad in več odlikovanj, zadnje, Srebrni znak svobode, prav ob sedanjih sedemdesetletnici. Ob tem pa je vedno izkazoval zvestobo svojemu izvirnemu poklicu zgodovinarja ter je ostro nastopal proti zlorabam in morebitnim političnim manipulacijam. Kljub velikemu znanju ter vsemu temu, kar smo omenili že zgoraj, pa se je zavedal omejenih možnosti zgodovinopisja, poudarjajoč, da le-to vsaj kratkoročno ni vseмогоčni sodnik ali celo nadomestek globlje človeške resnice.

Pri svojem napornem delu je ohranil vedrega duha in smisel za humor ter svojevrstno mladostno zagnanost. Redke proste trenutke si bogati z glasbo, branjem poezije in delom v sadovnjaku ter vinogradu. Družina mu vselej stoji ob strani, v posebno zadoščenje pa mu je gotovo tudi uspešno poklicno delo sina Mitje. Vsi slovenski zgodovinarji, prijatelji, sodelavci in znanci mu ob jubileju želimo še mnogo zdravih let, da bi lahko izpolnil svoje številne načrte.